

بسمه تعالی

درس حقوق اساسی / رشته مدیریت

فصل پنجم / ماهیت حکومت جمهوری اسلامی ایران

هر نظام سیاسی بر پایه‌های ارزشی و بینشی مبتنی بر آرمان‌های ملت شکل می‌گیرد. پیروزی انقلاب اسلامی ملت ایران نیز بر بنیادهای فکری اسلام و آزادی و نظام جمهوری رخ داد و انعکاس آن در شعار "نه شرقی نه غربی، جمهوری اسلامی" درک می‌شود.

گفتار اول: مفهوم جمهوری اسلامی

نظام ارزشی و بینشی ملت ایران در سال 57 به رهبری امام خمینی (ره) در قالب نظام سیاسی جمهوری اسلامی مطرح و به پیروزی رسید.

مبحث اول: جمهوریت

جمهوری به معنای مردم کثیر یا افراد یا توده‌ای از اشخاص معنا می‌شود. در گفتمان حقوق عمومی و سیاسی، جمهوریت نوعی حکومت است که در آن جانشین رئیس کشور موروثی نیست و مدت ریاست غالباً محدود و از طریق رای (مستقیم و غیر مستقیم) انتخاب میشود. در نتیجه وقتی عنوان رژیم را به کار می‌بریم منظور همان نحوه گزینش مقام ریاست کشور است.

-تفاوت دموکراسی با جمهوریت:

منظور از **دموکراسی**، مشروعیت هرگونه اقتدار سیاسی و یا مشروعیت قانون، اصل و یا هر ارزش والای اجتماعی است که مورد پذیرش و قبول عموم است. کلیه هنجارهای اجتماعی (بایدها و نبایدها) نشأت گرفته از عقاید و افکار عمومی است. تعبیر دموکراسی بیان کننده ماهیت نظام سیاسی و ارزشی اجتماع است و نظام سیاسی مشروعیت خود را از این طریق کسب می‌نماید.

جمهوریت نوعی از ساختار نظام سیاسی است و شیوه اداره حکومت است. نظامی که عموم مردم در ساختار آن نقش تعیین کننده‌ای دارند. اداره امور کشور با مشارکت و نظارت مردم توسط کارگزاران منتخب صورت می‌گیرد. جمهوریت به شکل یک ساختار سیاسی و ماهیت نظام و شیوه اداره عمومی است. مشخصه اصلی: توانایی در تصمیم‌گیری دسته‌جمعی و توان اجرای این تصمیم‌هاست. لازمه تحقق نظام جمهوری: کنترل و محدودیت قدرت در چارچوب معقول و منطقی.

- شاخصه‌های جمهوریت

- 1- پذیرش حاکمیت ملی: فرآیند مشارکت در شکل‌گیری قدرت، زمامداری در ید اختیار ملت، اعمال اراده همگانی
- 2- انتخابی بودن حکومت: انتخاب آزاد و منصفانه در گزینش حاکمان، رقابت سالم و مشارکت فعال، ساخت الگو و نظام سیاسی،
- 3- تحدید قدرت سیاسی: کنترل و محدودیت معقول قدرت
- 4- پاسخگویی حاکمان: اطلاع رسانی در تصمیمات و پاسخگویی،
پاسخگویی حاکمان موجب: شفافیت، تحقق حکومت قانون، صیانت از حقوق ملت (افراد).
- 5- نظام شفاف: دسترسی به اطلاعات آزاد، اطلاعات قابل فهم و کاربردی.
- 6- نظارت همگانی: کنترل قدرت با شیوه‌های مختلف، همه مردم طبق اصل برابری بایستی امکان نظارت و کنترل و ارزیابی نسبت به عملکرد حاکمان داشته باشند.
- 7- حاکمیت قانون: دولت قانون‌مند در برابر دولت مستبد و دیکتاتور قرار می‌گیرد. در نظام جمهوری این قانون است حکومت می‌نماید. تضمین حقوق و آزادی‌های بنیادین شهروندان.
- 8- اصل نمایندگی: پذیرش حاکمیت مردم به دو شیوه مستقیم و غیر مستقیم، نمایندگی بر مبنای مشارکت غیر مستقیم است، اعمال ارائه مردم به واسطه است نه با مباشرت.
- 9- اصل تفکیک قوا: نهاد سازی، توزیع و تقسیم قدرت و وظایف،

+ نظام جمهوری در برابر نظام غیر مردمی و استبدادی به کار می‌رود. عموم مردم در ساختار آن نقش دارند (یا حداقل امکان آن برای همه فراهم می‌شود) و مشارکت مردم در جهت انتخاب کارگزاران، عدم موروثی بودن ریاست کشور، انتخاب برای دوره محدود، جمهوریت صرفاً ناظر بر شیوه زندگی و روش اداره حکومت و نحوه زمامداری است نه جهت‌گیری محتوایی قوانین و ارزش‌های اجتماعی. جمهوریت شکل و قالب نظام است نه ماهیت آن.

- جمهوریت در نظام اسلامی ایران: تغییر رویه و نوع حکومت در ایران از دوران مشروطه آغاز و به موجب انقلاب اسلامی محقق شد.

+ دیدگاه امام خمینی (ره): برای اولین بار اندیشه جمهوری اسلامی از سوی ایشان مطرح و اجرای نظام عدالت از سوی ایشان تشخیص داده شد و سپس به رفراندوم (همه‌پرسی) گذاشته شد.

+ جمهوریت از منظر قانون اساسی ایران:

1- مقدمه قانون اساسی: موضع‌گیری صریح و قاطع واضعان قانون اساسی نشان از ساختاری عادلانه و مردمی است. حکومت از دیدگاه اسلام: تبلور آرمان سیاسی ملتی که هم‌کیش و هم‌فکر هستند که آرمان‌های خود را سازمان می‌دهند.

2- پذیرش حق حاکمیت ملت و تعیین سرنوشت: اصل 6 و 56 قانون اساسی:

اصل 6 قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: در جمهوری اسلامی ایران امور کشور باید به اتکاء آراء عمومی اداره شود، از راه انتخابات: انتخاب رئیس جمهور، نمایندگان مجلس شورای اسلامی، اعضای شوراها و نظایر این‌ها، یا از راه همه‌پرسی در مواردی که در اصول دیگر این قانون معین می‌گردد.

اصل 56 قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: حاکمیت مطلق بر جهان و انسان از آن خداست و هم او، انسان را بر سرنوشت اجتماعی خویش حاکم ساخته است. هیچ‌کس نمی‌تواند این حق الهی را از انسان سلب کند یا در خدمت منافع فرد یا گروهی خاص قرار دهد و ملت این حق خداداد را از طرقی که در اصول بعد می‌آید اعمال می‌کند.

3- انتخابی بودن حاکمان: تعیین کلیه مقامات از طریق انتخابات،

4- اصل حاکمیت قانون:

اصل 4 قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: کلیه قوانین و مقررات مدنی، جزایی، مالی، اقتصادی، اداری، فرهنگی، نظامی، سیاسی و غیر اینها باید بر اساس موازین اسلامی باشد. این اصل بر اطلاق یا عموم همه اصول قانون اساسی و قوانین و مقررات دیگر حاکم است و تشخیص این امر بر عهده فقهاء شورای نگهبان است.

اصل هفتاد و یکم: مجلس شورای اسلامی در عموم مسایل در حدود مقرر در قانون اساسی می‌تواند قانون وضع کند.

اصل هفتاد و دوم: مجلس شورای اسلامی نمی‌تواند قوانینی وضع کند که با اصول و احکام مذهب رسمی کشور یا قانون اساسی مغایرت داشته باشد. تشخیص این امر به ترتیبی که در اصل نود و ششم آمده بر عهده شورای نگهبان است.

اصل نود و ششم: تشخیص عدم مغایرت مصوبات مجلس شورای اسلامی با احکام اسلام با اکثریت فقهای شورای نگهبان و تشخیص عدم تعارض آنها با قانون اساسی بر عهده اکثریت همه اعضای شورای نگهبان است.

اصل یکصد و هفتادم: قضات دادگاه‌ها مکلفند از اجرای تصویب‌نامه‌ها و آیین‌نامه‌های دولتی که مخالف با قوانین و مقررات اسلامی یا خاج از حدود اختیارات قوه مجریه است خودداری کنند و هر کس می‌تواند ابطال این گونه مقررات را از دیوان عدالت اداری تقاضا کند.

اصل ۱۱۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: وظایف و اختیارات رهبر

5- اصل تفکیک قوا: اصل پنجاه و هفتم: قوای حاکم در جمهور اسلامی ایران عبارتند از: قوه مقننه، قوه مجریه و قوه قضاییه که زیر نظر ولایت مطلقه امر و امامت امت بر طبق اصول آینده این قانون اعمال می‌گردند. این قوا مستقل از یکدیگرند.

ولی فقیه ضامن جلوگیری از استبداد و تمرکزگرایی قدرت و هدایت قوای حاکم به سوی حق و عدالت است.

6- نظام شفاف و پاسخگو: پاسخگو بودن همه مسئولین طبق قانون، رهبری در برابر مجلس خبرگان که نماینده مردم هستند، پاسخگو بودن رئیس جمهور در برابر رهبری، مجلس که نمایندگان مردم هستند و وزرا همچنین، ارزیابی مصوبات مجلس توسط شورای نگهبان، تصمیمات هیأت دولت تحت نظارت سیاسی مجلس و نظارت قضایی دیوان عدالت اداری و نظارت قضایی دادگاه‌های عمومی و نظارت مالی دیوان محاسبات.

7- اصل نظارت همگانی: اصل 26 و 27 قانون اساسی، آزادی بیان، احزاب و رسانه‌ها نظارت مستمر تأکید شده است.

8- تضمین حقوق ملت: اصل 19 تا 42 وجه‌الضمان در برابر قدرت فائقه حاکمان.

مبحث دوم: اسلامیت

به عنوان پذیرش دین مقدس اسلام و تسلیم در برابر اوامر و احکام الهی و پذیرش حاکمیت الهی است. اسلام محتوای نظام سیاسی و مبنای قوانین و مقررات است. اسلام همان ارزش‌ها و مبانی باوری اجتماع ایران است. اصولاً اسلام دین حکومتی است.

اسلامیت نظام به معنای حاکمیت قوانین و قواعد و احکام الهی است و اجرای حاکمیت بر همین مبانی است و این نوع از حاکمیت می‌تواند با توجه به مقتضیات زمان و مکان ساختار و شکل مختلفی به خود بگیرد.

- شاخصه‌های اسلامیت نظام:

- 1- اصل حاکمیت الهی و خدا محوری: این نوع از حاکمیت از طریق نقش هدایت رسولان الهی و قواعد دینی جلوه خارجی به خود می‌گیرد و خداست که بر کلیه امور مادی و معنوی انسان‌ها حکمرانی مطلق دارد.
- 2- اصل تعیین سرنوشت: خداوند انسان را در تعیین سرنوشت خود آزاد آفریده است.
- 3- مشارکت عمومی: ارزش والای تصمیم‌گیری جمعی و مشورت در تصمیم‌گیری‌ها بر اساس عقل تأکید بسیار دارد.
- 4- کرامت انسانی: انسان اشرف مخلوقات و جانشین خدا در زمین قرار گرفته و فرشتگان او را سجده نموده اند.
- 5- برابری و مساوات: از دیدگاه اسلام و آفرینش الهی همه برابرند و این برابری از سوی نظام سیاسی نیست بلکه موهبتی است که از سوی آفرینش به تک‌تک انسان‌ها بی‌هیچ قید و شرطی اعطا شده است.
- 6- عدالت: انسان فطرتاً متمایل به این فضیلت می‌باشد و یکی از وظایف رسولان الهی احیاء و تحقق چنین ارزشی در روابط اجتماعی بوده است.
- 7- احکام و موازین الهی: کمال انسان‌ها در پیروی از دستورات و احکام الهی در قالب آیات و کتب آسمانی است و با توسل به این موارد از گمراهی نجات یافته و به مسیر تعالی هدایت میشوند.

- اسلامیت در نظام حکومتی ایران:

- 1- دیدگاه امام خمینی (ره): در مبارزه با رژیم استبدادی و با توسل به دین اسلام مسیر حرکتی انقلاب در مبارزه با ظلم ستیزی در تفکرات ایشان وجود داشته و همیشه تأکید فراوان نموده‌اند که اسلام موجب آزادی، استقلال و شرافت ملت را فراهم مینماید. از نظر ایشان غیر از قانون هیچ چیز در حکومت اسلامی حکومت نمی‌کند در نتیجه حکومت زمانی اسلامی میشود که متکی به ضوابط اسلامی باشد.
- ایشان اعتقاد دارند جمهوریت شکل و قالبی است برای اجرای تعالیم اسلام. ولی فقیه در دوران غیبت رهبری امور دینی و دنیوی ملت را بر عهده دارد و ضامن اجرایی شدن قواعد اسلامی است.

2- اسلامیت از منظر قانون اساسی: قانون اساسی ایران نوع ویژه‌ای است که براساس ایدئولوژی و مکتب اسلام بنا نهاده شده است. اسلامیت روح قانون اساسی است و با توجه به اصول مشخص آن اهداف دین مقدس اسلام را دنبال مینماید. اصل 2، 4، 5 و 57 قانون اساسی ایران کلیه شرایط و ضوابط را بر شمرده است. اصل 156 قوه قضاییه را مکلف به گسترش عدالت اسلامی و ضامن حقوق ملت میداند.

مبحث سوم: رابطه جمهوریت و اسلامیت

جمهوریت روشی است برای به اجرا در آوردن ارزش‌ها و باورهای موجود در جامعه.

اسلامیت مکتبی است ارزشی که کلیه قواعد براساس آن موجه سازی میشود.

جمهوریت و اسلامیت با یکدیگر معارض نیستند چرا که ساختار یک نظام از جمهوریت و محتوی و ماهیت از اسلامیت اخذ میگردد.

گفتار دوم: ماهیت حاکمیت

- مفهوم حاکمیت:

الف: حاکمیت الهی: حاکمیت مطلق بر جهان و انسان از آن خداست و حق فرمانروایی اصالتاً متعلق به اوست چرا که خداوند راه سعادت از گمراهی را برای انسان تعیین نموده.

- جلوه‌های تحقق حاکمیت الهی در قانون اساسی: اصل 56 قانون اساسی حاکمیت مطلق بر جهان و انسان از آن خداست، این تفکر در غالب تئوری ولایت فقیه تجلی یافته.

- اصل ولایت و رهبری: حاکم شرع جامع‌الشرایط در زمان غیبت متعلق به ولی فقیه میباشد.

- قانونگذاری اسلامی: طبق اصل 4 و 72 قانون اساسی کلیه مصوبات بایستی طبق قوانین اسلامی باشد و مجلس موظف به تبعیت از این اصل قانون اساسی میباشد.

ب: حاکمیت مردمی- ملی: فطرت انسان با ظلم و استبداد ناسازگار است و همیشه به دنبال عدالت و حق محوری بوده است. دین اسلام با توجه به آموزه‌های خاص آن چنین حاکمیتی را پذیرفته و نمود آن در قانون اساسی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران است.

- جلوه های حاکمیت مردمی - ملی در قانون اساسی:

- 1- تعیین نظام سیاسی با رای اکثریت و حق تعیین سرنوشت و پذیرش حاکمیت در دوازده فرودین سال 1358.
- 2- تصویب نمایندگان مجلس خبرگان جهت تعیین قانون اساسی در آذر ماه 1358.
- 3- بند 3 اصل 8 قانون اساسی حق مشارکت ملت را به رسمیت شناخت.
- 4- اصل 6 قانون اساسی پذیرش انتخابات و به قدرت رسیدن حاکمان از این طریق و اتکا به آراء عمومی (مشارکت حقوقی).
- 5- اصل نظارت همگانی طبق امر به معروف در اصل 8 پذیرش شده است (نظارت مستقیم)، نظارت توسط نهاد ها و سازمان ها (نظارت غیر مستقیم).
- 6- انتخابات آزاد و حق حاکمیت مردم: اصل 7 و 117-100 قانون اساسی.
- 7- همه پرسی در قوانین عادی مصوبات مجلس (اصل 59)، همه پرسی قانون اساسی با آراء عمومی (اصل 77).

مبحث سوم: رابطه حاکمیت الهی با حاکمیت مردمی - ملی

مشروعیت حاکمیت در ایران الهی است و از طریق ولایت فقیه و قوانین اسلامی اعمال میشود. اصل حاکمیت متعلق به خداوند است و زمانی که جلوه خارجی به خود گیرد از طریق اراده آزاد و مستقل مردم به نمایندگان خود سپرده میشود.

گفتار سوم: ساختار سیاسی حکومت:

کلیه امور عمومی در راستای تأمین نیاز و خدمات عمومی و چگونگی تحقق آن نظام مدیریتی متفاوتی بایستی شکل گیرد.

مبحث اول: ماهیت تفکیک قوا در ساختار سیاسی

اصل 57 قانون اساسی قوای حاکم را سه قوه ی مقننه، مجریه و قضائیه زیر نظر ولایت مطلقه فقیه براساس قوانین اسلامی فعالیت مینماید. لذا چند بحث قابل استنباط است:

- 1- **تفکیک قوا:** امر قانونگذاری (اصل 58، قوه مقننه، نمایندگان منتخب مردم)، امور اجرایی (اصل 60)، امر قضا و قضاوت (اصل 61، حل و فصل اختلافات تضمین و حمایت اجرای قوانین) از مهمترین اصول پذیرفته شده در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران میباشد.
  - 2- **استقلال قوا:** عملکرد مستقل از یکدیگر
  - 3- **تعامل** بر روابط قوای حاکم، در راستای تحقق اهداف مشترک حاکمیت سیاسی ایجاد تعامل و تعادل بین قوای حاکم از نشانه های ضمام داری مطلوب و شایسته است.
  - 4- **تئوری نظارت ولایت فقیه:** نهاد تعدیل کننده ی قوای حاکم در قالب نظارت ولایت مطلقه فقیه در اصل 57 پیش بینی شده است و فلسفه ی آن به وظایف و اختیارات حاکم شهر باز میگردد.
- **نظارت تشریحی:** این نظارت در قوه مقننه از طریق انتخاب فقهای شورای نگهبان جهت تطبیق مصوبات با موازین شرع و قانون اساسی تحقق مییابد.
  - **نظارت تنفیذی:** انجام امور اجرایی توسط رئیس جمهور (منتخب مردم) طبق بند 9 اصل 110 باید به تنفیذ و امضاء رهبری برسد.
  - **نظارت قضایی:** رفع تنازع و حل و فصل اختلاف براساس تئوری ولایت مطلقه فقیه به عهده حاکم شرع است و از طریق منسوب نمودن رئیس قوه قضاییه و قضات محقق میشود.
  - **سیستم هدایت:** کلیه اعمال نظارت های تشریحی، تنفیذی و قضایی از سوی مقام رهبری تداعی کننده چنین مسئله ای است. نتیجه اعمال چنین نظارتی جلوگیری از برتری و نفوذ غیرعقلایی و غیرمنطقی هریک از قوا نسبت به یکدیگر است و نهاد ولایت فقیه مرجع حل اختلاف بین قوا می باشد.